

## YANNIS RITSOS (1909-1990) EN ZIJN POËZIE

### Απογευματινό

Οι κότες τσιμπολογούσαν ακόμη στο δρόμο. Η γριά  
καπετάνισσα  
καθόταν στο κατώφλι κρατώντας το εγγόνι της  
στ' ανοιχτά γόνατά της.  
Ένα παιδί κουβαλούσε ένα πανέρι. Τα σπίτια  
χαώδη απέναντι στο λιόγευμα, με τα παλιά  
μπαούλα τους,  
τα σιδερένια κρεββάτια, τα τραπέζια, τα κάντρα. Ένα  
γραμμόφωνο  
έπαιζε βραχνά σε μιά κλεισμένη κάμαρα. Τα σεντόνια  
δίπλωναν σε φαρδιά τετράγωνα την ιστορία τους. Δεν  
ακουγόταν η θάλασσα.  
Ένα μεγάλο, αόρατο χέρι ανέβαζε τις καρέκλες  
δυό σπιθαμές πάνω απ' τη γη. Πως ζούνε  
οι άνθρωποι  
χωρίς την ποίηση;

### Vooravondlied

De kippen pikten nog op straat. De oude  
kapiteinsvrouw  
zat op de drempel met haar kleinste kleinkind  
geborgen tussen haar knieën.  
Een jongen sleurde met een mand. De huizen  
slordig naast elkaar bij avondval; hun  
oude koffers,  
ijzeren bedden, tafels, prenten. Een  
grammofoon  
kraste vermoeid uit een gesloten kamer. En lakens  
ontvouwden met vierkant omhaal hun klein verhaal.  
De zee was niet te horen.  
Een grote, ongeziene hand verhief de stoelen  
twee handbreed boven de aarde. Hoe zou de mens  
kunnen leven  
zonder poëzie? <sup>1</sup>

Woordenfotograaf Ritsos kijkt, ziet, verzamelt, klikt. Ogenschijnlijk triviale taferelen "verheft" hij tot een intens-poëtisch beeld. Een samenhang, een toestand, een stemming. Hij voegt er klank bij: "grammofoon, lakenverhaal, onhoorbare zee". Poëzie is overal. Maar haar "grote hand" blijft meestal

---

<sup>1</sup> Uit *Getuigenissen*, 1963.

"ongezien". Ritsos' woorden wijzen haar aan, leggen haar vast. Tillen de mens op: zó "kan de mens leven" - "zonder" niet.

Het gedicht is een duplicaat van de waarlijk aanwezige poëzie in mensen en dingen. Het origineel verdwijnt, het duplicaat blijft, - soms voorgoed<sup>2</sup>. Dit poëtische duplicaat koestert en behoudt "schoonheid" in al haar gedaanten. Bij Ritsos: de typisch-Griekse "schoonheid".

Voor Yannis Ritsos, 1 mei (!) 1909, begon Griekenland erg klein: oostkust Pelopónnesos, boeren- en vissersdorpje Monemvasià. Daar en in het barre achterland woont hij, als jongste van vier kinderen, heel zijn jeugd, héél graag. Hij blijft er aan gehecht, keert er vaak terug. Op z'n 65 zal hij dichten:

### **Ο τόπος μας**

Ανεβήκαμε πάνω στο λόφο να δούμε τον τόπο μας -  
 φωχικά, μετρημένα χωράφια, πέτρες, λιόδεντρα.  
 Αμπέλια τραβάν κατά τη θάλασσα. Δίπλα στ' αλέτρι  
 καπνίζει μιά μικρή φωτιά. Του παππούλη τα ρούχα  
 τα σιάξαμε σκιάχτρο γιά τις κάργιες.  
 Οι μέρες μας παίρνουν το δρόμο τους  
 γιά λίγο ψωμί και μεγάλες λιακάδες.  
 Κάτω απ' τις λεύκες φέγγει ένα ψάθινο καπέλο.  
 Ο πετεινός στο φράχτη. Η αγελάδα στο κίτρινο.  
 Πως έγινε και μ'ένα πέτρινο χέρι συγυρίσαμε  
 το σπίτι μας και τη ζωή μας; Πάνω στ' ανώφλια  
 είναι η καπνιά, χρόνο το χρόνο, απ' τα κεριά  
 του Πάσχα - μικροί μικροί μαύροι σταυροί  
 που χάραξαν οι πεθαμένοι γυρίζοντας  
 απ' την Ανάσταση. Πολύ αγαπιέται αυτός ο τόπος  
 με υπομονή και περηφάνια. Κάθε νύχτα  
 απ' το ξερό πηγάδι βγαίνουν  
 τ' αγάλματα προσεχτικά κι ανεβαίνουν στα δέντρα.

### **Ons land**

Wij beklommen de heuvel om ons land te bekijken  
 povere huizen, smalle akkers, brokken steen, olijfbomen.  
 Wijngaarden tot aan de zee. Naast een ploeg  
 smeult een vuurtje. Grootvaders kleren  
 opgezet als vogelschrik tegen de kraaien.  
 Onze dagen gaan hun gang  
 bij een beetje brood en zeer veel zon.  
 Onder de populieren glimt een strooien hoed.  
 Een haan op de haag. De koe in het vergeelde groen.

<sup>2</sup> Critici noemen b.v. Ritsos' *Romiosini* "een onsterfelijk Grieks dichtwerk".

Hoe konden wij met versteende handen onze woning  
 schoonmaken en ons leven? Op de bovendorpels  
 het roet van de jaarlijkse paaskaars:  
 minuscule zwarte kruisjes ingekrast door de doden weergekeerd  
 van de Verrijzenis. Wij houden erg van dit land,  
 geduldig en trots. Iedere nacht  
 kruipen uit de uitgeputte waterput  
 bedachtzaam de beelden en verklommen in de bomen.<sup>3</sup>

En op zijn 74 schrijft hij:

Κυρά Μονοβασία μου, πέτρινο καράβι μου.  
 Χιλιάδες τα πανιά σου. Κι όλο ασάλευτη  
 μένεις να με αρμενίζεις μες στην οικομένη.

Moeder Monemvasià, mijn stenen boot.  
 Bij duizenden jouw zeilen! Maar onverstoobar jij:  
 om mij in te loodsen in het universum.<sup>4</sup>

Acht jaar jong, na z'n eerste leerjaar, moet Yannis, wegens tbc, een jaar thuisblijven van school. Hij houdt zich bezig met gedichten schrijven. Voortaan kan hij niet meer leven zonder poëzie, en zonder poëzie te schrijven. Hij wordt een woordenMozart. Eens genezen schrijft hij zijn 'lagereschoolblad' vol poëzie. Schrijft, op zijn 12, treurliederen bij de tbc-dood van zijn moeder (42) en enige broer (18). Na de 'Grote Katastrofe', 1922, hij is 13, schrijft hij troostgedichten voor z'n twee zussen en vooral voor zijn geruïneerde, gedeprimeerde, waanzinnig-wordende vader. Hij vult zijn 'middelbareschoolkrant' (Gythion) met poëzie, reeds intens begaan met 'het bestaan'.

In 1925 moet zijn vader in de psychiatrie, zijn oudste zus wordt zwakzinnig. Yannis, 16, trekt met zijn andere zus, Loula, 18, naar Athene. Hij wordt er achtereenvolgens schotelwasser, letterzetter, kalligraaf, lector-corrector. Tussendoor leert hij Frans, tekenen en piano. En blijft gedichten schrijven. Maar hij wordt weer ziek: van z'n 18 tot z'n 21 in het sana van Athene, Delfi, Iraklion. Hij leest, studeert Engels en Russisch, wordt communist – zal dit blijven –, schrijft gedichten. En publiceert in een links tijdschrift zijn eerste gedicht<sup>5</sup>, met als aanhef:

Μητέρα Ποίηση, δέξου με: το σώμα μου σταυρός  
 και πάνω του καρφώσανε τη ζωή μου Ναζωραίου·  
 σε ανάξιους εμοιράστηκε ο δικός μου θησαυρός  
 κ' έχω το φτύσμα ταπεινών στο πρόσωπο τ' ωραίο.

<sup>3</sup> Uit *De muur in de spiegel*, 1974.

<sup>4</sup> Uit *Tristicha*, 1987.

<sup>5</sup> Gepubliceerd in zijn eerste dichtbundel: *Traktor*, 1934.

Moeder Dichtkunst, neem mij aan: mijn lichaam is een kruis  
 waaraan ik ben gespijkerd, als de man van Nazareth.  
 Aan kranke medemens is mijn talentenschat verbuisd;  
 in plaats van schoonheid kreeg ik mensenspuug in mijn gezicht.

Dit lange gedicht (18 kwatrijnen) heeft als titel: "Διέξοδος: door alles heen op zoek naar uitweg". Ritsos wil zijn talenten wijden aan "de kranke medemens", van "mensenspuug" schoonheid maken, van verdriet poëzie. Zo zingt hij, 20 jaar later, in zijn *Romiosini*:

De snaren van de luit en de viool zeggen van avondval tot dageraad  
*verdriet-verdriet* tegen de dennen en de rozemarijn,  
 en de schipper drinkt de bitterzee uit de beker van Odysseus.

De mannen houden hun *verdriet* zeer diep in hun ogen  
 als een ster in een kuiltje vol zeezout.

De kinderen dragen vijf-zes kruisjes *verdriet* op hun hart  
 zoals het middagzand de sporen draagt van meeuwenstapjes.<sup>6</sup>

In 1930, ontslagen uit het sana, wordt Ritsos journalist, acteur, toneelschrijver en -regisseur, en in 1934 kan hij zijn eerste dichtbundel publiceren (zie noot 4), - de eerste van 109 bundels, in totaal 6.000 gedrukte gedichten<sup>7</sup>.

Het jaar 1936 wordt zijn doorbraak. Tijdens een betoging in Thessaloniki wordt een jonge staker doodgeschoten. Ritsos, daarvan kapot, schrijft 20 treurgedichten als uit de mond van de rouwende moeder: *Epitáfios, Dodenklacht*. Voortaan kan hij leven van zijn pen.

Het jaar daarna sterft Loula, zijn zus in Athene, aan tbc. Doodsbedroefd schrijft Ritsos een teder dichtwerk, van duizend verzen, waarvan hier het slot:

O Zon, o Zon, mijn vader, mijn voorman, neem mij nu op.  
 Niet één vezel bindt mijn vleugels nog aan deze aarde.  
 Het licht ontstijgt mij veel te hoog,  
 wég van jouw liefde voor mij, lieve zus, wég van mijn liefde voor jou.<sup>8</sup>

Dit verdriet wreekt zich: zes maanden sana. Nauwelijks genezen, verneemt hij de dood van vader en andere zus. Een gezin van zes: hij nu alléén, kwetsbare man van 29. Het leven valt hem zwaar, de samenleving lastig. Hij houdt stand

<sup>6</sup> Uit Zangen II, III en I van *Romiosini*, 1945-1947.

<sup>7</sup> Naast de hier vernoemde blijven belangrijke bundels: *Maanlichtsonate*, 1956; *De Jonkvrouw van de wijngaarden*, 1961; de 10 tragische theatermonologen, 1965-1978; *Gang en trap*, 1973.

<sup>8</sup> Uit *Het lied voor mijn zuster*, 1937.

door een suite te schrijven van 27 lange gedichten, zelfgenezend, zelfbevrijdend, louterend, alweer spijt alles hoopvol. De aanhef:

Ik zal de witte sneeuwbergtop afdalen die met zijn ijle glimlach  
mijn eindeloze eenzaamheid verwarmde.<sup>9</sup>

Een jaar later, 1939, begint W.O. II, waarin 400.000 Grieken zullen sterven. Ritsos gaat in het verzet, wordt gezocht, duikt onder van huis naar huis, lijdt honger, wordt wéér ziek. Maar hij ontwerpt zijn epische meesterwerk: *Romiosini*<sup>10</sup>, dat zal verschijnen in 1947.

In het woord Ρωμιός, *Romiosini*, komen voor Ritsos drie begrippen samen: ρώμη, kracht, en het daarvan afgeleide adjectief ρωμαλέος, sterk naar lichaam en karakter; Ρωμαίος, Romeins: zelfbewust en fier als een burger van het Oost-Romeinse, Byzantijnse Rijk; Ρωμιός, Griek uit de Turks-Ottomaanse en onafhankelijke periode – en in de Ottomaanse tijd ook orthodox-christelijk. Ρωμιός: kracht, fierheid, vroomheid: drie diepe Griekse eigenschappen van 4000 jaar Griek zijn, én het gevoel daarbij te horen, zeg maar "de Griekse ziel". Levend in het laatste van de 18 liedjes:

Τη Ρωμιόςνη μη την κλαις - εκεί που πάει να σκύψει.../...  
Να τη, πετιέται αποζαρχής κι αντρυέει και θεριεύει

De Griekse ziel: beweene haar niet, - hoewel zij nu gebukt gaat.../...  
Kijk maar: zij vliegt al weerom recht, vermant zich en verzet zich!

Ritsos' epos omschrijft twee sterke perioden uit de Griekse geschiedenis: 1821-1829, de bevrijdingsstrijd uit 400 jaar Turkse bezetting en 1940-1944, het Griekse verzet tegen de Duitse bezetting. Een hedendaagse Ilias, maar leesbaar in één ruk: zeven zangen, elk ongeveer 70 verzen, lyrisch-dramatisch: "om de doden te eren en de overlevenden te troosten", aldus Ritsos.

Gebeiteld in zijn stijl: gewone woorden, sobere zinnen, frisse/felle beeldspraak, doorzichtig mysterie, verstaanbare symboliek. Hiervan als voorbeeld het slot van zang IV: ήλιος, zon, zoals φως, licht, symboliseert rechtvaardigheid; ουρανός, hemel, is vrijheid; χώμα, grond, in dit fragment 8 keer vernoemd, symboliseert zekerheid en eigenheid: biotoop van taal en cultuur (Ritsos vandaag "een fanatieke nationalist"?); ανάσταση, opstanding: hét Grieks-Orthodoxe liturgisch-volkse feest (Χριστός Ανέστη!), connoteert αντίσταση: weerstand, verzet, opstand.

Με τόσα φύλλα να σου γνέφει ο ήλιος καλημέρα  
με τόσα φλάμπουρα να λάμπει ο ουρανός

<sup>9</sup> Uit *Lentesymfonie*, 1938.

<sup>10</sup> Uitvoerig besproken in *Tetradio* 5 (1996), pp. 31-35.

και τούτοι μες στα σίδερα και κείνοι μες στο χώμα.  
 Σώπα, όπου νάσαι θα σημάνουν οι καμπάνες.  
 Αυτό το χώμα είναι δικό τους και δικό μας.  
 Κάτου απ' το χώμα, μες στα σταυρομένα χέρια τους  
 κρατάνε της καμπάνας το σκοινί  
 – περμένουνε την ώρα, δεν κοιμούνται,  
 περμένουν να σημάνουν την ανάσταση.  
 Τούτο το χώμα είναι δικό τους και δικό μας  
 – δε μπορεί κανείς να μας το πάρει.

Met zoveel blaadjes wuift de zon jou goeiedag toe  
 met zoveel vlaggen schittert de hemel  
 en de enen in de boeien en de anderen in de grond.  
 Zwijg maar, tot wanneer de klokken weer gaan luiden.  
 Deze grond is echt van hen en echt van ons.  
 Onder de grond, in hun gekruiste armen,  
 houden zij het klokzeel vast – ze wachten het uur af,  
 ze slapen niet en zijn niet dood,  
 ze wachten om de opstanding te luiden.  
 Deze grond is echt van hen en echt van ons  
 – niemand kan hem van ons afnemen.

1944-1949: de internationaal gemanipuleerde brutale Griekse burgeroorlog (50.000 doden). Met veel anderen wordt linkse Ritsos afgevoerd naar Makrónissos, voor vier jaar strafkamp. Na drie jaar komt hij vrij, wegens nieuwe aanval tbc. Hij huwt, in 1954, met zijn huisarts, zijn verpleegster, zijn engelbewaarder. Zij krijgen een dochter: Elefería > Eri. Hij dankt met *Morgenster. Een encyclopedietje kleinmeisjeswoorden*, 35 bladzijden tedere poëzie. Een paar fragmenten:

Mijn dochtertje, ik geef jou lelielampjes om jouw slaap te verlichten.../...  
 Ik breng jou broze vlindervleugels om jouw blauwe droom te begeleiden.../...  
 Slaap maar, m'n meisje, de weg is lang,  
 je hebt maar twee voetjes, en groot worden moét je.  
 Het is een lange, lange, lange weg tot aan de hemelpoort.

Al brengt Eri tijdelijk geluk, rusteloze Ritsos laat zich vanaf 1955 totaal betrekken in het wereldgebeuren<sup>11</sup>. Hij bezoekt Roemenië, de Oostbloklanden, Rusland, Cuba, later Italië, Duitsland, Frankrijk, Engeland. Sociaal overgevoelig, leeft hij intens mee met heel de wereld:

<sup>11</sup> *De buitenwijken van de wereld*, 1957; *De Zwarte Heilige - bij de dood van Lumumba*, 1961; *De gevangenisboom en de vrouwen*, 1963; *Lofzang en treurlied voor Cyprus*, 1974.

Αχ, κόσμε, κόσμε μου, παιδί μου,  
 τούτος ο πόνος μες στα σωτικά μου  
 είναι που σε γεννάμε πάλι.  
 Μιά λέξη μόνο: Λευτερία,  
 και λάμψαμε όλες -  
 Μιά λέξη μόνο: Λευτερία,  
 και λάμπεις, κόσμε, γιέ μας.

Ach, wereld, mijn wereld, mijn kind,  
 die barenspijn in mij  
 om jou weer tot leven te brengen.  
 Eén woord slechts: Vrijheid,  
 en wij gaan allen stralen -  
 Eén woord slechts: Vrijheid,  
 en jij gaat stralen, wereld, onze zoon.<sup>12</sup>

Intussen verandert ook Griekenland. Het begin van de globalisering betekent voor veel Grieken: verwarring, vervreemding, ontwrichting, vertwijfeling, collectief zelfverlies. Seferis' beruchte typering: "ο καϊμός της Ρωμοσύνης, het verdriet en/om de onmacht van het Griek-zijn" begint te knagen. Ritsos bekijkt en beschrijft zijn Grieken: geen Hektor, geen Achilles, maar de anonieme metsers, moeder, landverhuizer, architect, student en velen meer. Hij stelt zich hún en zún prangende Griekse vragen: "Wie zijn wij, Grieken? Wat is onze identiteit? Wat blijft ons binden aan ons grootse verleden? Wat is onze plaats in dit nieuwe heden, deze dwingende bredere wereld?" In '63 en '65 publiceert hij telkens 80 *Getuigenissen*: choquante schetsen van allerlei Grieken op zoek naar zichzelf, als enkeling en als gemeenschap.

In een eerste voorbeeld bezoekt een hedendaagse jonge Griek een antiek theater.

### Αρχαίο θέατρο

Όταν, κατά το μεσημέρι,  
 βρέθηκε στο κέντρο του αρχαίου θεάτρου,  
 νέος Έλληνας αυτός, ανύποπτος,  
 ωστόσο ωραίος όπως εκείνοι,  
 έβαλε μιά κραυγή (όχι θαυμασμού·  
 το θαυμασμό δεν τον ένιωσε διόλου,  
 – κι αν τον ένιωθε  
 σίγουρα δε θα τον εκδήλωνε), μιά απλή κραυγή  
 ίσως απ' την αδάμαστη χαρά της νεότητάς του  
 η για να δοκιμάσει την ηχητική του χώρα.  
 Απέναντι, πάνω απ' τα κάθετα βουνά,  
 η ηχώ αποκρίθηκε -  
 η ελληνική ηχώ που δε μιμείται

<sup>12</sup> Uit *Boodschappers*, 1975.

ούτε επαναλαμβάνει  
 μα συνεχίζει απλώς σ' ένα ύψος απροσμέτρητο  
 την αιώνια ιαχή του διθυράμβου.

### **Antiek theater**

Toen hij, rond de middag,  
 op het speelrond stond van het antiek theater,  
 hij, een jonge Griek, naïef,  
 zo mooi als die van vroeger,  
 ontkeelde hij een kreet (niet van bewondering;  
 bewondering ervoer hij waarlijk niet,  
 – en had hij die ervaren hij had ze zeker  
 niet betoond), een oerspontane kreet  
 misschien van tomeloze vreugde om zijn jeugd  
 of om de weergalm van die ruimte uit te testen.  
 Van de overkant, vanaf de steile bergwand,  
 werd de echoklank weerkaatst -  
 de Griekse echo die niet nabootst  
 niet zonder meer herhaalt  
 maar doodeenvoudig voortzet tot onmetelijke hoogte  
 de eeuwenoude lustschreeuw van de dithyrambe.

Een tweede *Getuigenis* heeft een banale titel maar een psychologisch-  
 verontrustend verloop: een man, lang weg van huis (naar wààr?, waarvoor?),  
 komt plots weer thuis.

### **Καθημερινά σύμβαντα**

Εκείνη του είπε: “Πάρε το κλειδί μαζί σου - όταν  
 γυρίσεις, όποτε,  
 άνοιξε κ' έμπα. Εδώ θα με βρεις.” Ολόκληρα χρόνια  
 περάσαν. Όταν άνοιξε,  
 το πρώτο που αντίκρυσε μες στον καθρέφτη της  
 ντουλάπας, αντίκρυ στην πόρτα,  
 ήταν αυτός, αρκετά γερασμένος, με γκρίζο σακκάκι.  
 “Όστε λοιπόν  
 κ' εδώ μέσα ο εαυτός του τον περίμενε; Δίπλα,  
 στον τοίχο,  
 καρφιστωμένο με πυνέζα ένα χαρτί: “Περίμενέ με.  
 Πετάχτηκα για λίγο στο σπωροπωλείο.”  
 Πήρε το καπέλο του,  
 έχωσε κείνο το χαρτί στην τσέπη του,  
 κ' έφυγε πάλι.  
 Η πυνέζα είχε απομείνει στον τοίχο στίλβοντας  
 σαν έντομο,



κλειστό σε μιά δική του ζωή, σ' ένα χρυσό,  
θερινό μεσημέρι.

### Dagelijkse voorvallen

Ze zei hem: "Neem de sleutel mee - en als je  
thuiskomt, eender wanneer,  
doe open en kom binnen. Je vindt me hier." Vele jaren  
gingen voorbij. Toen hij opendeed:  
het eerste wat hij aankeek, in de spiegel aan de kleerkast,  
daar, vlak vóór de voordeur,  
was hij zélf, merkbaar verouderd, in z'n grijze overjas.  
Zodus ook hier  
alleen hĳ zélf aan het wachten op zichzelf? Daarnaast,  
aan de muur,  
met een punaise vastgeprikt, een blaadje: "Wacht op mij.  
Ben even naar de fruithal."  
Hij nam z'n hoed,  
stak het briefje in z'n zak  
en ging weer weg.  
De duimspijker bleef achter aan de wand, hij glinsterde  
als een insect,  
versloten in zijn eigen leven, op een gouden,  
warme middag.

Een derde *Getuigenis*, eerst intrigerend en bescheiden, stijgt op vol hunker naar  
hoogte, naar eigen vrijheid, naar binding met het onwezenlijke onbereikbaar-  
dichtbije heerlijke verleden.

### Προοπτική

Τα σπίτια μας είναι χτισμένα πάνω σ' άλλα σπίτια  
ευθύγραμμα, μαρμάρινα,  
κ' εκείνα πάνω σ' άλλα. Τα θεμέλια τους  
κρατιούνται πάνω στα κεφάλια  
όρθιων αγαλμάτων, δίχως χέρια.  
Έτσι, όσο χαμηλά, στον κάμπο, κάτω απ' τις ελιές,  
κι αν απαγγιάζουν τα καλύβια μας,  
μικρά, καπνισμένα,  
με μιά στάμνα μονάχα πλάϊ στην πόρτα,  
θαρρείς πως μένεις στα ψηλά,  
και σου φέγγει ολοτρόγυρα ο αγέρας,  
η κάποτε θαρρείς πως είσαι έξω απ' τα σπίτια,  
πως δεν έχεις κανένα σπίτι,  
και πορεύεσαι ολόγυμνος,  
μονάχος κάτω απόναν ουρανό

τρομαχτικά γαλάζιο η άσπρο,  
 κ' ένα άγαλμα, καμιά φορά,  
 ακουμπά ελαφρά το χέρι του  
 στον ώμο σου.

### Vooruitzicht

Onze huizen zijn gebouwd op andere huizen,  
 goedgevormde, marmeren huizen,  
 en deze op weer andere, wiens grondvesten  
 steunen op de koppen van  
 rechtopstaande beelden, zonder handen.  
 En toch, hoe pover ook, laag in de vlakte onze huisjes,  
 hoe veilig afgeschermd ook onder de olijven,  
 hoe schamel ook, beroekt,  
 met maar één kruik vlakbij de deur,  
 geloof je dat je bóven woont  
 met rondom jou het uitspannel in stralend licht,  
 of soms geloof je dat je ver van alle huizen bent,  
 dat je totaal geen huis bezit,  
 dat je op reis bent helemaal naakt,  
 alléén onder een hemel  
 huiiveringwekkend blauw of wit,  
 en dat een beeld, weleens,  
 zijn hand vertederd neerlegt  
 op jouw schouder.

In 1967 grijpen "de kolonels" de politieke macht. Zij deporteren combattieve linksen naar strafeiland Leros. Ook Ritsos. Hij schrijft er, op verzoek van Mikis Theodorakis, kwatrijnen over aard, gewoonten, gezindheid en beproevingen van het Griekse volk: de *18 liedjes van het bittere vaderland*<sup>13</sup>. In Griekenland worden het jarenlange meezingers. Eerste voorbeeld: Ritsos' compacte loflied op zijn dierbaar, kwetsbaar, onsterfelijk vaderland.

Σε τούτα δω τα μάρμαρα κακιά σκουριά δεν πάνει  
 μηδέ αλυσίδα στον Ρωμιού και στου αγεριού το πόδι.  
 Εδώ το φως, εδώ ο γιαλός, – χρυσές, γαλάζιες γλώσσες,  
 στα βράχια ελάφια πελεκάν, τα σίδερα μασάνε.

Op deze marmerblokken hier kan roest geen aanslag plegen  
 een ketting pakt niet op de voet van Grieken en van winden.  
 Hier is het licht, hier is de kust, - die gouden, blauwe tongen,  
 zij hakken herten in de rots en bijten stuk de ketens.

<sup>13</sup> Zie *Tetradio 5* (1996), blz. 36-38.

Een tweede lied typeert het kleine volk: zijn hele leven is een stille *struggle for life* om brood en licht en lied voor όλος ο κόσμος, heel de wereld, *tout le monde*: iederéén.

Μικρός λαός και πολεμά δίχως σπαθιά και βόλια  
 για όλου του κόσμου το ψωμί, το φως και το τραγούδι.  
 Κάτω απ' τη γλώσσα του κρατεί τους βόγκους και τα ζήτω  
 κι αν κάνει πως τα τραγουδεί ραγίζουν τα λιθάρια.

Eenvoudig volk dat oorlog voert maar zonder zwaard en kogels  
 om brood en licht, muziek en lied voor iedereen ter wereld.  
 Diep in zijn strot verbijt het stroef zijn jammer en zijn jubel  
 doch als het die dan toch eens zingt dan barsten zelfs de stenen.

Het derde lied is een momentopname uit het leven van de gevangenen: boven de omheining van het kamp zien zij tegen de verre bergflank een wit kerkje, – dat heel de nacht z'n klok luidt για τη σκόλη: voor de vrije tijd, het vrijheidsfeest "van het *Heilige Volk*".

Τ' άσπρο ξωκλήσι στην πλαγιά, κατάγναντα στον ήλιο,  
 πυροβολεί με το παλιό, στενό παράθυρό του.  
 Και την καμπάνα του αψηλά, στον πλάτανο δεμένη,  
 τήνε κουρντίζει ολονυχτίς για του Αι-Λαού τη σκόλη.

Het witte kerkje aan de berg, door avondlicht gezuiverd,  
 weerkaatst de zon met zijn zeer oud, zeer smal bescheiden venster.  
 Zijn klok, verborgen ergens hoog, in de plataan gebonden,  
 die trekt en luidt men heel de nacht om 't Heilig Volk te vieren.

Na twee jaar strafkamp wordt Ritsos, nu 60, weer doodziek. Hij krijgt vervroegde vrijlating, maar met huisarrest, op Samos, waar zijn vrouw huisarts is. Voor haar schrijft hij zijn *Liefdesgedichten* (1981), waaronder:

Όταν λείπεις, δεν ξέρω που είμαι.  
 Το σπίτι αδειάζει.  
 Οι κουρτίνες ανεμίζουν έξω απ' τα παράθυρα.  
 Κλειδιά στο τραπέζι.  
 Στο πάτωμα χάμω βαλίτσες  
 ανοιχτές από παλιά ταξίδια.  
 Όταν λείπεις, έξω στους δρόμους  
 τρέχουν στρατιώτες, γυναίκες φωνάζουν,  
 σφυρίζουν οι σειρήνες, περνούν τ' ασθενοφόρα -  
 σταματούν· οι νοσοκόμοι στα άσπρα  
 μαζεύουν τραυματίες απ' την άσφαλο,  
 μαζεύουν κ' εμένα, με μεταφέρουν  
 σ' ένα κάτασπρο νοσοκομείο χωρίς κρεβάτια.

Κλείνω τα μάτια σαν παιδί.  
 Μιά νοσοκόμα έχει μείνει στον κήπο·  
 σκύβει και μαζεύει κάτι λευκά λουλούδια.  
 Και, να, που ανοίγει η πόρτα: μπαίνεις εσύ  
 μ' ένα καλάθι - μυρίζουν τα ώριμα αχλάδια.  
 "Κοιμάσαι;" - λέει η φωνή σου.  
 "Κοιμάσαι μόνος; Δε με περιμένεις;"  
 Ανοίγω τα μάτια. Κ' είναι εδώ το σπίτι.  
 Κ' είμαι εδώ.  
 Κ' οι δύο πολυθρόνες. Κόκκινες πολυθρόνες.  
 Και τα σπίρτα στο τραπέζι.  
 Ω, κατάλευκο φως·  
 ω, κόκκινο αίμα, αγάπη, απάγη.

Als jij weggaat, weet ik niet waar ik ben.  
 Het huis is leeg.  
 De gordijnen wuiven tot buiten de ramen.  
 Sleutels op tafel.  
 In de gang op de vloer  
 open koffers van eerdere reizen.  
 Als jij weggaat, lopen buiten op straat  
 soldaten, schreeuwen vrouwen,  
 snerpen sirenen, gieren ziekenwagens -  
 maken halt: witte verplegers  
 tillen gekwetsten van het asfalt,  
 tillen ook mij op, nemen me mee  
 naar een ijlwit ziekenhuis zonder bedden.  
 Ik sluit mijn ogen als een kind.  
 Eén verpleegster is achtergebleven in onze tuin;  
 zij bukt zich en zamelt witte bloemen.  
 En kijk: de deur gaat open: jý komt binnen  
 met een mand welriekende rijpe peren.  
 "Slaap je?" vraagt jouw stem.  
 "Slaap jij alléén? Wacht je niet op mij?"  
 Ik open mijn ogen. Hier is ons huis.  
 En hier ben ik.  
 En de twee zetels. Rode zetels.  
 De lucifers op tafel.  
 O, helderwit licht.  
 O donkerrood bloed, o liefde, liefde.

Het leven van Ritsos verzwakt, verstilt, verdiept. In 1987 publiceert hij een eerste 'testamentaire' dichtbundel: de *3 x III Tristicha*, drieregelverzen. Een soort haiku's, flictsgedichten: focus op wat kleiner is dan klein en groter dan groot, focus op het buitengewone van het gewone; observatie, impressie,

beschrijving, bedenking, berusting, milde mijmering, aanvaarding, herinnering, vooruitblik, wijsheid... Hieruit een keuze:

Τί όνειρα βλέπουν τα πουλιά; Προπάντων  
οι πάπιες κοιμισμένες στο νερό;  
Το φεγγάρι τους χρυσώνει τους ώμους.

Waarover dromen de vogels? Vooral  
de eenden, sluimerend op het watervlak?  
De maan verguldt hun veren.

Πέρασμα της ωραίας γυναίκας.  
Φύσημα του φορέματός της.  
Τ' άσπρα χρυσάνθεμα σάλεψαν.

Het voorbij gaan van de mooie vrouw.  
Het ritselen van haar kleed.  
De witte chrysanten wuifden.

Σβησμένες μες στο φως οι βάρκες.  
Μιά με λουλούδια. Μιά με πορτοκάλια.  
Στην τρίτη η μάνα μου.

In het licht verdwijnen de bootjes.  
Een met bloemen. Een met appelsienen.  
In het derde bootje mijn moeder.

Μεγάλα σπασμένα κιονόκрана. Ελλάδα.  
Λιοπύρι, μοναξιά, κίτρινα αγκάθια.  
Άσπρα πούπουλα πάνω στ' αγκάθια.

Grote gebroken kapitelen. Griekenland.  
Zomerhitte, eenzaamheid, gele doornen.  
Doorzichtigwit het dons op de doornen.

Το βουνό ανεβαίνει.  
Το νερό κατεβαίνει.  
Εσύ, πάνω και κάτω.

De bergen stijgen.  
Het water daalt.  
Maar jij bent boven en beneden.

Που βρίσκουν τέλος οι άνθρωποι; Δεν  
καταλαβαίνω. Και μόνο μιά στιγμή  
αν βαθιά τη συλλαβείς γεμίζεις αιώνες.

Waar vindt de mens z'n einde? Vat ik niet.  
Maar leef je één moment intens  
je vult een eeuwigheid.

Κι όταν κοιμάμαι δεν ξεχνάω ν' ακούω  
που κουβαλούν κομμένα δέντρα στις μαούνες  
και το ποτάμι που κυλάει.

En als ik inslaap zal ik blijven horen hoe men  
moede bomen wegsleept naar de vrachtboot  
en hoe het water alsmear verder stroomt.

In datzelfde jaar 1987 schrijft Ritsos nog twee dichtbundels: *De verzwijgingen van het zwijgen* (68 gedichten) en *De naakte boom* (24 gedichten). In 1988 volgt *Langzaam, zeer langzaam in de nacht*: 42 allesomvattende allesloslatende afscheidsgedichten (*Αντεστε, στο καλό, παιδιά μου...*) En voorbijk dit emotionele intentionele afscheid schrijft Ritsos, 80, in 1989 zijn laatste gedichten: de 82 *Momentopnamen*<sup>14</sup> (13), - waarna dan tóch nog een allerlaatste gedicht, een usterόγραφο, de ultieme aanvaarding:

### Το τελευταίο καλοκαίρι

Αποχαιρετιστήρια χρώματα των δειλινών.  
Καιρός να ετοιμάσεις τις τρεις βαλίτσες  
– τα βιβλία, τα χαρτιά, τα πουκάμισα –

<sup>14</sup> Deze laatste vier bundels en zijn slotgedicht heeft dochter Eri Ritsos uitgegeven in 1991, bij Κέδρος, een jaar na haar vaders dood, een prachtig boek, getiteld: *Αργά, πολύ αργά μέσα στη νύχτα*. Εέν en al ontroering.

και μην ξεχάσεις εκείνο το ρόδινο φόρεμα  
 που τόσο σου πήγαινε  
 παρ' ότι το χειμώνα δε θα το φορέσεις. Εγώ,  
 τις λίγες μέρες που μας μένουν ακόμη,  
 θα ξανακοιτάξω τους στίχους  
     που έγραψα Ιούλιο κι Αύγουστο  
 αν και φοβάμαι πως τίποτα δεν πρόσθεσα,  
 μάλλον πως έχω αφαιρέσει πολλά,  
 καθώς ανάμεσά τους διαφαίνεται η σκοτεινή υποψία  
 πως αυτό το καλοκαίρι  
     με τα τζιτζίκια του, τα δέντρα του, τη θάλασσά του,  
     με τα σφυρίγματα των πλοίων του  
         στα ένδοξα λιογέρματα,  
     με τις βαρκάδες του στο φεγγαρόφωτο  
         κάτω απ' τα μπαλκονάκια  
     και με την υποκριτική ευσπλαχνία του,  
 θά 'ναι το τελευταίο.

Καρλόβασι, 3-IX-89

### **De laatste zomer**

Afscheidskleuren van de avondschemering.  
 Tijd om je drie valiezen klaar te maken  
 - de boeken, de papieren, de hemden -  
 vergeet dat roze kleedje niet  
 het stond je zo goed  
 hoewel je het niet zal dragen in de winter. En ik?:  
 de schaarse dagen die ons resten  
 zal ik mijn verzen herbekijken  
     van juli en augustus,  
 al vrees ik dat ik niets heb bijgeschreven,  
 veeleer heel wat geschraapt,  
 want in hen schemert de zwarte argwaan  
 dat deze zomer  
     met zijn krekels en zijn bomen en zijn zee,  
     met het trompen van zijn boten  
         bij het wonderbare dalen van de zon,  
     met zijn boottochtjes bij maneschijn  
         onder de balkonnetjes  
     en met zijn bedrieglijke barmhartigheid,  
 de laatste zal zijn.

Karlóvasi, 3 september 1989



Eén jaar later, op 10 november 1990, krijgt Yannis Ritsos thuis een hartaanval en sterft in zijn slaap. De metropolis en het plein ervoor staan vol bij zijn uitvaart, met vooral veel mensen uit het volk. Zij danken en eren hùn Ritsos, hun leesbare en zingbare dichter, hun bijna-vriend want dichter-bij-de-mensen-dichter, de zoals zichzelf beproefde dichter, de tedere hevige christen-communist, de totale dichter, "die niet kon léven zonder poëzie": zonder poëzie te schrijven. Yannis Ritsos was te rood voor de Nobelprijs, maar goed voor menig eerbewijs<sup>15</sup> en beter nog: hij werd en wordt steeds herdrukt, vertaald<sup>16</sup> (15), gelezen, geprezen.

Als afsluiter geven we zijn liedgedicht 14: een grafschrift voor *to palikàri*, de jonge kerel, collectief enkelvoud voor de talloze jonge mensen die vielen voor land en volk – en die voorgoed opgehemeld verderleven. Dit grafschrift geldt ook voor Ritsos zelf. Op rechtlijnig-consequente wijze gaf hij zijn, ondanks alles lange, leven aan "de mensen". En blijft onsterfelijk.

<sup>15</sup> Onder andere: Griekse Nationale Prijs Poëzie, Internationale Prijs Poëzie Biënnale Knokke, deVigny-prijs Parijs, Poëzieprijs Milaan, Gouden Medaille Stad Athene, Leninprijs voor de Vrede Moskou, eredoctoraten Thessaloniki, Birmingham, Leipzig, Athene.

<sup>16</sup> Onder andere de bundel waaruit vele van de in dit artikel geciteerde gedichten komen: *Romiosini en andere gedichten*, uitgelezen en vertaald door Guido Demoen, tweetalige POINT-uitgave, tweede druk 2006; bevat de volledige dichtbundels *Romiosini*, *Vrede*, *18 liedjes van het bittere vaderland*, een ruime keuze uit de dichtbundels *Getuigenissen*, *3 x 111 Tristicha*, *Momentopnamen*, enkele gedichten uit *Oefeningen*, *De muur in de spiegel*, *Boodschappers*, *De liefdesgedichten* en *Langzaam, zeer langzaam in de nacht*.

**Επιτύμβιο**

Το παλικάρι πού 'πεσε μ' ορθή την κεφαλή του  
δεν το σκεπάζει η γης ογρή, σκουλήκι δεν τ' αγγίζει -  
Φτερό στη ράχη του ο σταυρός κι όλο χυμάει τ' αφήλου  
και σμίγει τους τρανούς αίτους και τους χρυσούς αγγέλους.

**Grafschrift**

De jonge held die sneuvelde zijn kop rechtop geheven  
wordt niet bedekt door klamme grond, niet aangetast door wormen.  
Als vleugels op zijn rug: het kruis, - dit stuwt hem almaar órwaarts  
vermengd met grootse adelaars en met de gouden engelen.

**Guido DEMOEN**